Kis Virág

Condillac, a pszichológia felvilágosodás kori előfutára
Az érzékszervi tapasztalat apologétája

ORCID: 0009-0003-2563-2872

DOI: https://doi.org/10.14232/flea.2026.1.16

This study explores Étienne Bonnot de Condillac's empiricist philosophy as a proto-psychological foundation for modern theories of perception and consciousness by focusing on his famous "statue" thought experiment. It shows how Condillac's emphasis on sensory experience as the basis of awareness anticipated later developments in associationism, behaviourism, developmental psychology as well as in cognitive neuroscience. In particular, Condillac's emphasis on the gradual integration of sensory modalities in the statue experiment anticipates contemporary neuroscientific models of multisensory integration underlying the emergence of bodily self-awareness. By tracing these continuities and tensions, the paper positions Condillac as an early psychological thinker whose legacy still constitutes a relevant part of contemporary debates on human cognition and mind.

Keywords: Condillac, empiricism, perception and consciousness, associationism, multisensory integration

Kulcsszavak: Condillac, empirizmus, észlelés és tudat, asszociációelmélet, multiszenzoros integráció

Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780) szenzualista filozófiája és érzékszervi tapasztalaton alapuló megismeréselmélete jelentős szerepet játszott a modern pszichológia kialakulásában. Condillac már a XVIII. század végén hangsúlyozta, hogy a tapintás vezető szerepet játszik az észlelésben, alapvetően meghatározza például a térlátás mozzanatát. Az érzékszervek működésének és a tudat kialakulásának folyamatában az érzékek először sajátos ideákat hoznak létre, amelyek „bebútorozzák az elme üres szobáját".[1] Az elme ezeket emlékképekben rögzíti, elnevezi azokat, majd továbbhalad az elvont gondolkodás irányába. Condillac nyomán az én-tudat kialakulása az úgynevezett „centripetális felfogás" szerint[2]

[1] Pléh Csaba ezt a kifejezést Locke *tabula rasa* és Condillac empirista programjának összegzéseként használja. Pléh Csaba: *A pszichológia örök témái*. Budapest, Typotex, 2008. 292.

[2] Eszerint a tudat az egyén testképéből építkezik, belső koherenciára törekszik, az Én kiindulópontja tehát a testből fakad. A centrifugális felfogás szerint ellenben az Én inkább a társas interakciókból, szerepekből épül fel. Uo., 286.

hozzájárult ahhoz az elképzeléshez, mely szerint a tudat a testképből építkezik, és az egyén belső koherenciájából fakad.[3]

Az érzékszervi tapasztalat, azaz az empirikus megismerés mint a tudat alapja azonban már Condillac korában is vitatott elképzelés volt. Az empirizmus és racionalizmus különbségeit vizsgáló empirista és szenzualista filozófusok mint Condillac, Locke vagy Hume szerint minden tudás az érzékszervi tapasztalatból ered: az elme kezdetben „*tabula rasa*", és minden tapasztalat a külvilágból származik.[4] Ezzel szemben a racionalisták, mint René Descartes, Gottfried Wilhelm Leibniz, vagy Immanuel Kant azt vallják, hogy léteznek velünk született kategóriák és gondolkodási struktúrák, mint az idő, tér, okság, melyek megelőzik az érzékelést.[5] A tudat minőségeinek megítélésében a *qualia* problémája is kérdéseket vet fel: a tudat szubjektív élményei, vagyis a *qualia* alapján milyen érzés például a piros színt látni? E tapasztalat ugyanis nem írható le pusztán érzékszervi adatokkal, így ezek nem redukálhatók csupán objektív idegrendszeri folyamatokra.[6] A modern kognitív tudomány és idegtudomány arra jut, hogy az agy ugyan feldolgozza az érzékleteket, de a tudatosság nem csupán ezeknek az összessége. E kutatások szerint a tudatos tapasztalat agyi hálózatok dinamikus integrációján, többek között a talamusz és a cortex együttműködésén alapul.[7] Ez alátámasztja azt az elképzelést, hogy a tudat több mint az érzékletek feldolgozott változata: mintafelismerést, szűrést, előzetes tudást és aktív szervezést is magában foglal.[8] Lev Szemjonovics Vigotszkij és Ludwig Wittgenstein elméletei szerint a nyelv legalább annyira alapvető szerepet játszik a tudatosság kialakulásában, mint az érzékelés. Vigotszkij szerint a gyermeki gondolkodás fejlődésének kulcsa a beszéd szociális használata, amely később belsővé válik, ezzel formálja a tudat struktúráját.[9] Vigotszkij belső beszéd-elmélete szerint a nyelv kettős funkcióval bír: eredetileg társas kommunikációs eszközként jelenik meg, majd internalizáció révén a gondolkodás eszközévé válik.[10] A nyelv tehát egyszerre külső és belső, intrapszichés szervezőelv. Fehér Krisztina ehhez kapcsolódóan a nyelv kettős megkettőzöttségéről ír, amely alatt nem terminológiai ismétlést, hanem két eltérő nyelvi működési dimenzió egyidejű jelenlétét érti. A beszéd

[3] Pléh Csaba: „A szelf vizsgálatának két történeti mintája". *Magyar Filozófiai Szemle*, 59. évf., 3. sz., 2015. 78–80.

[4] David Hume: *A Treatise of Human Nature.* Oxford Philosophical Texts. Oxford, Oxford University Press, 1994; Jan Degenaar – Fred Keijzer: „Workspace and sensorimotor theories: Complementary approaches to experience". *Journal of Consciousness Studies*, 16. évf., 9. sz., 2009. 77–102.

[5] Immanuel Kant: *Critique of Pure Reason*. Rationalism. Ford. Paul Guyer – Allen Wood, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

[6] Thomas Nagel: „What is it like to be a bat?". *The Philosophical Review*, 83. évf., 4. sz., 1974. 435–450.

[7] Rodolfo Llinás – Ribary Urs: „Consciousness and the brain: The thalamocortical dialogue in health and disease". *Annals of the New York Academy of Sciences*, 929. sz., 2001. 166–75. DOI:10.1111/j.1749-6632.2001.tb05715.x (Hozzáférés: 2025. 06. 18.).

[8] Michael Steven Anthony Graziano: *Consciousness and the Social Brain*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 71–75.

[9] Lev Szemjonovics Vigotszkij: *Gondolkodás és beszéd*. Ford. Páll Erna – Tóth Tiborné, átdolg. Baik Éva; Budapest, Akadémiai, 1967. 57–66, 146–150.

[10] Vigotszkij, i. m., 57–66, 146–150.

egyszerre utal a világ tárgyaira és a beszédpartnerek pozícióira, vagyis egyszerre rendelkezik referenciális és interakciós funkcióval. Ez a kettősség teszi lehetővé a reflexív nyelvhasználatot, amely párhuzamba állítható Vigotszkij belső–külső beszéd megkülönböztetésével. Ebben az értelemben a kettős megkettőzöttség a nyelv jelentésképző és társas szervező szerepének együttes működésére utal. A nyelv ilyen értelemben nemcsak a megismerés, hanem az önreflexió és a tudatosság kialakulásának is meghatározó feltétele.[11] Ez az értelmezés összhangban áll a kognitív nyelvészet testesültségelméletével is, amely szerint a gondolkodás és a nyelv nem absztrakt, testetlen struktúrákon, hanem az érzékelő–cselekvő test tapasztalatán alapul. Hasonló felfogás jelenik meg Merleau-Ponty fenomenológiájában, aki a jelentés és a tudat kialakulását a test és a világ közötti élő, tapasztalati viszonyban ragadta meg.[12] Ez az elmélet gyengíti a tisztán empirikus nézőpontot, miszerint csak az érzékletek felelősek a tudatért. Az érzékszervi tapasztalat fontosságát a tudósok nem vonják kétségbe, ugyanakkor számos filozófiai és tudományos irányzat állítja, hogy önmagában nem elegendő a tudat létrejöttéhez. Vajon szükséges-e még más is, mint az észstruktúrák, nyelv, velünk született kategóriák vizsgálata a tudati tartalom formálódásának vizsgálatakor?

Elemzésem során olyan, mára már közhelyesen idézett és a pszichológiatörténetben kanonizálódott gondolkodók és irányzatok (Piaget, Mill, Pavlov) vizsgálataira támaszkodom, amelyek megkerülhetetlen állomásai a pszichológiai tudomány fejlődésének. Éppen ezen klasszikus példák bevonásával válik láthatóvá, hogy Condillac munkássága mennyire mély és tartós hatást gyakorolt: nem csupán a felvilágosodás empirista diskurzusaiban, hanem a későbbi pszichológiai iskolák elméleti alapjaiban is kimutatható öröksége.

Condillac a megismerés alapjait tehát az érzékelésből vezette le, s úgy vélte, hogy az értelem nem létezhet nyelv nélkül: a nyelv szerinte természetes eredetű, és kulcsfontosságú a gondolkodás fejlődésében. Condillac nyelvfelfogása a felvilágosodás szenzualista nyelvelméleteinek összefüggésében értelmezhető, amint arra Kelemen János is rámutat, aki a természetes nyelv eredetének és a gondolkodás kialakulásának kérdését Descartes-tól Rousseau-ig követi végig, különös tekintettel arra, miként kapcsolódik a nyelv a megismerés és az értelem fejlődéséhez.[13] Ugyanakkor mélyen foglalkoztatta a lélek metafizikája is, és e két terület (a nyelv és a lélek) egymással összefonódva jelentek meg filozófiájában. Test és lélek elkülönítésében Descartes nyomán haladt, elutasítva Locke azon felvetését, hogy a gondolkodás anyaghoz kapcsolható lenne. A lélek szerinte egyszerű, oszthatatlan és halhatatlan, legalábbis az ember esetében. Érdekes módon azonban Condillac úgy véli, hogy az ember halhatatlan lelke a nyelv fejlődésével, és ezáltal a morális érzék kialakulásával jelenik meg, ami ellentmondásos, hiszen az érzékszervi–tapasztalati fejlődéstől függővé teszi a spirituális létezést. Ez a feszültség,

[11] Fehér Krisztina: „Útban egy más nyelvészet felé". In: *Nyelvelmélet és diakrónia*. Szerk. Havas Ferenc, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009. 213–229.

[12] Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Vajda Mihály, Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 9–16, 97–115.

[13] Kelemen János: *A nyelvfilozófia kérdései – Descartes-tól Rousseau-ig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 112–128.

a spirituális célok empirista módszerekkel történő igazolása teszi Condillac filozófiáját egyszerre úttörővé és önellentmondásossá.[14]

Condillac és a XVIII. századi empirikus lélektan

Fernando Vidal tanulmánya azt a paradoxont vizsgálja, hogy bár a XVIII. századot gyakran nevezik a „pszichológia évszázadának", mégis ritkán foglalkoznak e korszak „pszichológiai" gondolkodásával történetileg. A XVIII. században kibontakozó empirikus „lélektan" – különösen Condillac munkássága révén – a lélek hagyományos metafizikai fogalmát háttérbe szorítva az érzékelésből és a tapasztalatból kiindulva próbálta megérteni az emberi tudatot és gondolkodást. Ez a fordulat hozzájárult ahhoz, hogy a pszichológia önálló tudományként válhasson ki a filozófiából.[15] Ez az összetett gondolatokat az egyszerű érzéki benyomásokra visszavezető megközelítés az analízis módszerében ölt testet. Condillac a tapasztalati lélektan elsődlegességét hirdette az emberi megismerés és a filozófiai rendszerek alapjaként, s ezzel hozzájárult ahhoz a folyamathoz, amelyet a tudományos kultúra fokozatos „pszichologizálódásának" nevezhetünk.[16] Vidal rámutat, hogy bár a korszak pszichológiája nem felelt meg a későbbi, laboratóriumi alapú tudományosság kritériumainak, a maga korában mégis egyfajta empirikus, természetes tudományként létezett különösen Franciaországban és Németországban, ennyiben pedig a modern pszichológia előképének tekinthető.[17] A természetes tudomány ebben az összefüggésben nem kísérleti diszciplínát, hanem a természet megfigyelésére, leírására és rendszerezésére épülő empirikus tudásformát jelöl.

Condillac „illatember" gondolatkísérlete

A híres gondolatkísérletben egy olyan lényt képzelt el Condillac, aki kezdetben egyetlen érzékszervvel rendelkezik, majd fokozatosan egyre több érzékszervet kap, így fejleszti ki tudatát és észleleteit.[18] Condillac az *Értekezés az érzetekről* (1754) című művében elképzelt egy szoborhoz hasonló lényt, amelynek érzékszerveit, kezdve a szaglással, fokozatosan aktivizálják. Kezdetben ez a lény egyetlen illatot érzékel (egy rózsa illatát), és semmilyen más tapasztalata nincs a világról. Ebből kiindulva nem tudja megkülönböztetni önmagát az illattól, vagyis még nincs önálló tudata. Ha ez az illat változik vagy eltűnik, a lény számára megszűnik minden létezés, hiszen nincs más érzékelési módja. A szobor először csak az illatot érzékeli, amely örömöt vagy fájdalmat idéz elő. Ezek az affektív tapasztalatok

[14] R. Christopher Coski: „Condillac's metaphysical paradox: The nature of the soul, versus the natural origin of language and reason". *Dalhousie French Studies,* 67. sz., 2004. 3–15.

[15] Edwin Garrigues Boring: *A History of Experimental Psychology*. New York, Appleton–Century–Crofts, 1950. 45–47.

[16] Étienne Bonnot de Condillac: *Értekezés az érzetekről*. Ford. Jancsovics Ferenc, utószó és jegyzetek: Erdélyi Ágnes. Budapest, Magyar Helikon, 1976. 38–47. Pléh, i. m., 2008. 289–291.

[17] Fernando Vidal: „The eighteenth century as 'century of psychology'". In: *The Origin and Development of the Moral Science in the Seventeenth and Eighteenth Century*. Berlin, Duncker & Humblot GmbH, 2000. 407–434.

[18] Pléh, i. m., 2008. 61–113.

indítják el a figyelmet, majd az emlékezetet, az összehasonlítást és az ítéletalkotást, amennyiben az érzékszervi benyomások köre fokozatosan gazdagodik, és az egymást követő érzetek összehasonlíthatóvá válnak. Condillac értelmezésében az illat azonban még nem elegendő a tudat teljes kialakulásához, az csupán az első lépcső. A tudat fokozatosan, az érzékszervek bővülésével és az asszociációs folyamatok gazdagodásával épül fel.[19] Nem véletlenül a szaglást választja a gondolatkísérlet kiindulópontjául: ez az érzékszerv mentes a térbeliség, a kiterjedés és a tárgyi struktúrák közvetlen tapasztalatától, így a lehető legredukáltabb formában teszi vizsgálhatóvá az érzet affektív elsődlegességét és a tudat kialakulásának legkorábbi fázisát.[20] A tapintás bevezetése a világ fokozatos megismerésével jár együtt: a lény képes lesz a tárgyak szilárdságát, térbeli kiterjedését és saját testének határait érzékelni. Tapintás nélkül egy gömböt csak vizuálisan érzékelne, és nem tudná, hogy az szilárd. Egy vak ember, aki soha nem tapintott meg egy gömböt, nem tudná elképzelni annak alakját pusztán hallás vagy szaglás alapján. Az érzékszervek között létrejövő, egyre összetettebb kölcsönhatások elkezdik összekapcsolni az ezekből származó tapasztalatokat is. Ha a szobor tapintási ingert kap, elkezdheti érzékelni a tárgyak szilárdságát és térbeli elhelyezkedését. Ez a lépés kulcsfontosságú, mert a szobor most már meg tudja különböztetni önmagát a külvilágtól, így megjelennek az öntudat első formái. A látás bekapcsolásával a szobor most már lát is, de először nem érti a vizuális jeleket. Ha lát egy tárgyat, de nem érintheti meg, nem tudja, hogy az milyen messze van vagy milyen formájú, viszont, ha a látott tárgyakat meg is tapinthatja, összekapcsolja a két érzékszerv által nyert információkat, és egyre pontosabb képet alkot a világról. A negyedik lépés a hallás és ízlelés hozzáadása. A hallás lehetővé teszi, hogy a szobor megtanulja felismerni a hangokat, például az emberi beszédet, az ízlelés segít megkülönböztetni az ételek tulajdonságait, és így tovább.[21] Ha lát egy tárgyat és meg is érinti, akkor megérti, hogy a vizuális forma és a tapintási érzet ugyanazon objektumhoz tartozik. Így alakul ki az észlelési rendszer, amely fokozatosan vezet el a magasabb rendű gondolkodáshoz. A szobor tapintás képességével történő felruházása adja az én és a külvilág közötti különbségtevés, vagyis az én-tudat kialakulásának lehetőségét. Condillac szerint a tapintás a térbeliség alapja.[22] Szerinte minden magasabb mentális művelet: a figyelem, az emlékezet, az összehasonlítás, az ítéletalkotás az érzékszervi tapasztalatokból építkezik a szimbolikus szobor élményei által.[23]

Condillac felvetése, miszerint a szobor először az illattal azonosul, ráirányítja a figyelmet arra, hogy a tudatosság kezdetben nem felismerés, hanem az

[19] Condillac, i. m., I. rész, I–II. fej.
[20] Condillac, i. m., I. rész, I. fej.
[21] Condillac, i. m., I. rész, I–IV. fej.
[22] Condillac, i. m., I. rész, I–II. fej.; Tim Moore: *Condillac*, URL: https://philosophy.hku.hk/tm/papers/condillac/condillac.html (Hozzáférés: 2025. 04. 24.).
[23] George Sauvage: „Étienne Bonnot de Condillac". In: *The Catholic Encyclopedia*. New York, Robert Appleton Company, 1908.

ingerekkel való közvetlen találkozás.[24] Modellje szerint a figyelem az adott ingerre (rózsa illata) való kizárólagos fókusz; az emlékezet nem más, mint ennek az egyszeri érzéki tapasztalásnak a nyoma, amely később újra felidézhető. Az összehasonlítás akkor válik lehetővé, amikor az érzékszervi benyomások repertoárjának fokozatos bővülésével két, időben elkülönülő inger jelenik meg egymás után: ekkor a figyelem megosztódik, és egyszerre tartja szem előtt az első tapasztalat emlékét és a második közvetlen érzékelését. Így születik meg a kettős figyelem, amely alapot ad az ítéletalkotáshoz. A gondolatkísérlet azt szemlélteti, hogy semmilyen mentális művelet nem származik a semmiből: minden megjelenő képesség az érzékelésből fejlődik ki.[25]

Condillac empirista modellje, amely szerint a mentális műveletek és az öntudat fokozatosan, az érzékszervi tapasztalatok differenciálódásával épülnek fel különös jelentőséget nyer a modern én-tudat kutatások fényében. A megközelítésben a tapintás kitüntetett szerepe nem csupán érzékelési kérdés, hanem az én és a külvilág elkülönítésének alapfeltétele. Ha valaki látja, hogy a keze mozog, és ezt egyidejűleg érzi is, akkor megérti, hogy a keze hozzá tartozik. Neuropszichológiai vizsgálatok igazolják, hogy az én-tudat fokozatos tanulási folyamat eredménye, ismételten emlékeztetve a pszichológia tudományát Condillac mintegy három évszázados tanaira. A vizsgálatok emellett azt is megerősítik, hogy a testérzetek és az észlelés összekapcsolása alapvető szerepet tölt be az öntudat kialakulásában, és az én-tudat fejlődéséhez a tapintás és a mozgás érzékelése kulcsfontosságú, ahogyan azt Condillac is hangsúlyozta.[26]

E felismerések azt mutatják meg, hogy Condillac gondolkodása egy olyan empirista hagyomány kiterjedését jelenti, amely Locke és Hume filozófiájából indul ki, ugyanakkor később meghatározó hivatkozási ponttá válik a pszichológia és a megismeréselmélet modern alakjai számára. Alapfelvetései különösen az érzékszervi tapasztalatok és az én-tudat fokozatos kialakulásának hangsúlyozása újraértelmezve és módosítva visszaköszönnek Piaget, Vigotszkij vagy Gibson munkásságában.

John Stuart Mill és az asszociációs pszichológia

J. S. Mill (1806–1873) részletesen tárgyalta az asszociációs pszichológiát *A System of Logic* című művében, ahol bevezette a „mentális kémia" fogalmát, hogy leírja, miként hoz létre az elme új, összetett gondolatokat egyszerű érzékszervi tapasztalatokból.[27] A *Stanford Encyclopedia of Philosophy* is rámutat arra, hogy Mill asszociációs elképzelései a brit empirizmus hagyományában Locke, Hume, és a francia Condillac szenzualista elméleteiben gyökereznek, de továbbviszik azt

[24] Lorne Falkenstein – Grandi Giovanni: „Étienne Bonnot de Condillac". In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2017.

[25] Jeremy Dunham: „Habits of mind: A brand new Condillac". *Journal of Modern Philosophy*, 1. köt., 1. sz., 2019. 1–18. DOI:10.32881/jomp.11 (Hozzáférés: 2025. 04. 05.).

[26] Pléh Csaba: „A szelf vizsgálatának két történeti mintája". *Magyar Filozófiai Szemle*, 59. évf., 3. sz., 2015. 78–80.

[27] John Stuart Mill: *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive.* 2. köt., 6. könyv, 4. fej., London, Longmans, Green and Co., 1843. 422–432.

egy strukturáltabb elméleti rendszerbe.[28] Steven Bistricky hangsúlyozza, hogy Mill empirista megközelítését, amely pszichológiai törvényszerűségként fogja fel az asszociációt, a kognitív pszichológia egyik fontos előfutárának tekintjük. Ez a gondolatmenet rokonítható Condillac szemantizmusával, amely szerint a jelentések az érzékszervi tapasztalatokból származnak, még ha a két szerző más kontextusban és eltérő fogalomkészlettel is dolgozott.[29]

Az asszociáció alapelve Mill szerint az, hogy az elme kapcsolatokat épít ki a különböző érzékszervi tapasztalatok között. Két gondolat vagy érzékszervi tapasztalat akkor kapcsolódik össze, ha időben vagy térben közel állnak egymáshoz. Az összetett gondolatok keletkezése azt a folyamatot jelöli, amelynek során az egyszerű érzékszervi benyomásokból bonyolultabb mentális struktúrák, például fogalmak, emlékek, érzelmek épülnek fel. Az elme nem rendelkezik veleszületett ideákkal, hanem az érzékelt világ darabkáit kapcsolja össze értelmes egészekké.[30]

Condillac elmélete úgy jelenik meg Mill gondolatrendszerében, hogy az elme az érzékszervi tapasztalatok összekapcsolásával hoz létre fogalmakat és jelentéseket. Mill továbbfejlesztette Condillac gondolatát azzal, hogy az én-tudat alapjának kialakulását nem pusztán az érzékszervi benyomásokhoz, hanem az ezek közötti asszociációs folyamatokhoz kötötte. A tanulás így nem mechanikus folyamat, hanem az asszociációs törvények által irányított rendszer, amely egyre bonyolultabb gondolkodási formákat eredményez. Mindkét gondolkodó szerint a tudat nem veleszületett, hanem az érzékszervi tapasztalatok fokozatos összekapcsolásával épül fel, ami alapot adott a modern tudáselméletek, így a kondicionálásos tanulás későbbi modelljei számára is.[31]

Behaviorizmus

A behaviorizmus a XX. század elején az empirista és asszociációs hagyomány talaján bontakozott ki, amelynek számos előzménye volt Locke-tól és Hume-tól kezdve egészen Mill munkásságáig. E hagyományban Condillac is meghatározó szereplő: az elme *tabula rasa*-ként való felfogása előrevetítette azt a gondolatot, hogy a viselkedést a környezet ingereiből és az ezekhez kapcsolódó tanulási folyamatokból kell magyarázni. A behaviorizmus azonban már kifejezetten a kísérleti módszerre és az objektíven mérhető viselkedésre épített, így Pavlov klasszikus kondicionálása, John Watson kísérletei és Burrhus Frederic Skinner operáns kondicionálási modellje a filozófiai előzményeket pszichológiai keretbe

[28] Christopher Macleod: „John Stuart Mill". In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Szerk. Edward N. Zalta, 2020. URL: https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/mill/ (Hozzáférés: 2025. 03.17.).

[29] Steven L. Bistricky: „Mill and mental phenomena: Critical contributions to a science of cognition". *Behavioral Sciences*, 3. évf., 2. sz., 2013. 217–231.

[30] Bistricky, i. m., 217–231.

[31] Edwin Garrigues Boring: *A History of Experimental Psychology*. New York, Appleton–Century–Crofts, 1929. 200–250.

helyezték.[32] Ez jól illusztrálja, miként jönnek létre új asszociációk különböző érzékszervi ingerek ismételt együttjárása révén. Watson és az objektív pszichológia a pszichológia tartalmát az objektíven megfigyelhető viselkedésre korlátozta.[33] Szerinte a tudat belső tartalma nem mérhető, kizárólag a külső ingerek és válaszreakciók vizsgálata tekinthető tudományosnak. Watson empirikus megközelítése, amely a viselkedést következetesen tanulási folyamatként értelmezi, párhuzamba állítható Condillac nézetével, miszerint a megismerés az érzékszervi tapasztalatok feldolgozásából épül fel. Skinner operáns kondicionálása azt mutatta be, hogy a viselkedés nemcsak reflexszerű ingerre adott válasz, hanem a következmények (jutalom vagy büntetés) hatására formálódik. Az ő megközelítése szerint a viselkedést a környezeti visszacsatolás alakítja.[34]

A behaviorizmus a tanulás és viselkedés magyarázatát tudatosan a megfigyelhető ingerekre és válaszokra korlátozta, elvetve a belső mentális állapotok feltételezésének szükségességét. Ebben az értelemben nem Condillac elméletének közvetlen folytatása, hanem annak módszertani radikalizálása. Az empirista hagyományt kísérleti, mérhető keretbe helyezte, így Condillac szenzualizmusa inkább történeti és elméleti előfeltételként, semmint tartalmi modellként épült be a behaviorizmus gondolkodásába.

Gibson ökológiai észleléselmélete

Condillac radikálisan szenzualista gondolata közvetlen előfutárává vált az asszociációs pszichológiának, amely a későbbi kognitív és fejlődéslélektani kutatásokat is befolyásolta. A modern pszichológiában az „érzékszervi integrációs elméletek" (mint amilyen Gibson ökológiai pszichológiája) építenek arra az elképzelésre, hogy a környezeti észlelés nem csupán egyetlen érzékszerv függvénye, hanem több inger együttes feldolgozásának eredménye, illetve az észlelés és a cselekvés szoros egységében valósul meg.[35] Condillac feltételezése, hogy a tudat az érzékszervi benyomások és az önreflexió révén fejlődik, elősegítette az introspekciós módszerek elterjedését a XIX. századi pszichológiában. Wilhelm Wundt az első kísérleti pszichológiai laboratóriumában (1879) kontrollált introspektív eljárásokkal vizsgálta az elemi érzékleteket, azok minőségeit és időbeli lefutását, nem közvetlen hatásként, hanem az empirista hagyomány módszertani keretében: kísérleteiben az alanyok egyszerű szenzoros ingerek (hangok, fények, tapintási ingerek) tudatos minőségeiről számoltak be szigorúan szabályozott körülmények között.[36] Ahogy Pléh hangsúlyozza: „Az empirista hagyomány, Locke-tól és

[32] Ian Petrovics Pavlov: *Conditioned Reflexes: An Investigation of the Physiological Activity of the Cerebral Cortex*. London, Oxford University Press, 1927; Pléh, i. m., 2008. 112–115.
[33] John B. Watson: „Psychology as the behaviorist views it". *Psychological Review*, 20. évf., 2. sz., 1913. 158–177.
[34] Burrhus Frederic Skinner: *The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis*. New York, Appleton–Century, 1938. 116–166.
[35] James J. Gibson: *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston, Houghton Mifflin, 1979. 1–23, 127–143.
[36] Pléh, i. m., 2008. 63–67.

Condillactól kezdve, úgy tekintette az elmét, mint amelyet az érzéki benyomások sorozatos feldolgozása formál meg."[37]

James J. Gibson (1904–1979) az észlelés egyik legjelentősebb kutatója volt, aki az ökológiai pszichológia és az úgynevezett affordancia-elmélet megalkotásával alapvetően új megközelítést hozott az érzékelés vizsgálatában.[38] Elmélete közvetlen kapcsolatot mutat Condillac empirista tanításaival, mivel mindketten az érzékszervi tapasztalatokat tekintették a tudás és az én-tudat elsődleges forrásának, szemben azokkal a racionalista vagy kognitív megközelítésekkel, amelyek inkább a veleszületett kategóriák, illetve a magasabb rendű mentális reprezentációk szerepét hangsúlyozták.[39] Az észlelés közvetlensége és az *affordanciák* alátámasztják, hogy Gibson szerint az észlelés nem passzív folyamat, hanem közvetlen kapcsolat a környezet és az észlelő között. Az emberek nemcsak érzékszervi jeleket dolgoznak fel, hanem azonnal értelmezik is a környezetükben található lehetőségeket, amelyeket Gibson *affordanciák*nak nevezett.[40] Ezzel a fogalommal a környezet azon cselekvési lehetőségeit jelöli, amelyeket az észlelő közvetlenül, közvetítő mentális reprezentációk nélkül érzékel. Egy szék például nem pusztán vizuális tárgyként jelenik meg, hanem ülésre alkalmas objektumként. A test számára felkínálja az ülés lehetőségét. Az affordanciák ebben az értelemben egyszerre rendelkeznek testileg meghatározott univerzális vonásokkal és kulturálisan tanult jelentésekkel, mivel az észlelés mindig az érzékelő testi adottságai és a társas gyakorlatok összefüggésében valósul meg.[41] Az érzékszervi integráció és a mozgás szerepe az észlelésben Gibson szerint aktív, mozgáson alapuló folyamat, és az emberek több érzékszervi modalitás összekapcsolásával tanulják meg értelmezni a világot. Az észlelés dinamikus, egy tárgyat másként érzékelünk, ha különböző szögekből észleljük. A csecsemők mozgás és tapintás révén ismerik fel a tárgyakat.[42] A felfedező viselkedéssel kapcsolatban Gibson mutatott rá arra, hogy amint fejlődik a csecsemő kézmozgás fölötti kontrollja, a különféle tárgyak különböző vizsgálati módokra késztetik őket. A környezet lehetőséget biztosít arra, hogy a csecsemők különbözőképpen használják észlelési és cselekvési rendszerüket, ami az egyén fejlődését szolgáló faji örökségünk része. A csecsemők láthatóan értik, hogy a különféle tárgyakat különböző lehetőségek jellemzik, vagyis tulajdonságaik bizonyos interakciókat támogatnak vagy kínálnak. A világ észlelés általi felderítése lényeges eszköze a környezetről szerzett tudás gyarapodásának és a fölötte gyakorolt kontrollnak.[43]

---

[37] Pléh, i. m., 2008. 291.

[38] James J. Gibson: *The Senses Considered as Perceptual Systems*. Boston, Houghton Mifflin, 1966. 1–17.

[39] Kant, i. m., 174–178; David Marr: *Vision: A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*. San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1982. 31–35, 60–62.

[40] Eleanor J. Gibson – Richard D. Walk: „The visual cliff". *Scientific American*, 202. évf., 4. sz., 1960. 64–71.

[41] James J. Gibson, i. m., 1979. 127–143.

[42] Harry Heft: „Affordances and the body: An intentional analysis of Gibson's ecological approach to visual perception". *Journal of Theory & Social Behavior*, 19. évf., 1. sz., 1989. 1–30.

[43] Mina Khatibi – Razieh Sheikholeslami: „Gibson's ecological theory of development and affordances: A brief review". *International Journal of Indian Psychology*, 2. évf., 4. sz., 2015. 141–147.

Gibson radikális empirizmusa így bizonyos értelemben Condillac gondolatkísérletének modern ökológiai változataként is olvasható: míg Condillac egyetlen érzék fokozatos kibontakozásából vezette le a tudat fejlődését, Gibson a környezettel való közvetlen interakcióban ragadja meg ugyanennek a folyamatnak a dinamikus változatát. Gibson megközelítésében a térbeli és időbeli tájékozódás nem veleszületett, absztrakt kategóriák formájában adott, hanem az észlelés és a mozgás folyamatos összekapcsolódásában, a környezettel való aktív interakció során szerveződik. Elmélete ugyanakkor módszertanilag a születés utáni észlelő–cselekvő viszonyokra koncentrál és a prenatális érzékelés kérdését nem tárgyalja.[44] Az egyén folyamatos interakcióban áll a világgal, és az én-tudat ennek a dinamikus folyamatnak az eredménye.[45] Az első életév legfeltűnőbb fejleményeinek egyike, hogy a csecsemő az észlelés és a mozgás folyamatos kölcsönhatásában fedezi fel környezetét: a perceptuális információ alakítja a motoros cselekvéseket, és fordítva. Ez a megközelítés összhangban áll a kognitív–kulturális nyelvészet funkcionális–interakcionista szemléletével is, amely a jelentésalkotást és a viselkedést nem előre adott struktúrák megvalósulásaként, hanem az észlelés, a cselekvés és a környezeti–társas interakciók során létrejövő folyamatként írja le. Condillac és Gibson elméletei ma is alapvetőek a fejlődéspszichológia, az idegtudomány és az észleléskutatás területén, vagyis a modern pszichológiába is beépültek elméleteik. Mind Condillac tapintásalapú én-elmélete, mind Gibson mozgás- és észleléskapcsolatra épülő modellje az érzékszervi tapasztalatok döntő szerepét támasztja alá az öntudat fejlődésében.

Jean Piaget és a fejlődéslélektan

A gyermeki tudás eredetéről szóló vita gyökerei a korai empirizmusig nyúlnak vissza. Jean Piaget (1896–1980) a XX. században új empirikus alapokra helyezte ugyanezt a kérdést. Piaget a gyermeki kognitív fejlődés egyik legismertebb kutatója volt, aki empirikus megközelítéssel vizsgálta, hogyan épül fel a gondolkodás az érzékszervi tapasztalatokból. Piaget különösen azt hangsúlyozta, hogy a gyermekek tudása nem veleszületett, hanem a környezet és cselekvés révén épül fel.[46] Piaget fejlődéslélektanának alapját az a tézis képezi, miszerint a csecsemők fejlődése elsősorban érzékleteik és egyszerű mozgásos viselkedéseik koordinációjából áll. A csecsemő tapasztalatai táplálják már létező sémáit, kikényszerítik, hogy módosítsa ezeket a sémákat és lehetővé teszik, hogy egyre többet tanuljon meg a világról.[47] Piaget szerint a csecsemők aktív kísérletekkel fedezik fel a tárgyakat, és ezek az élmények vezetik az objektumállandóság kialakulását, melynek során akkor is felismerik a tárgyak létezését, ha éppen nem látják őket.[48] Piaget

[44] Gibson, i. m., 1979. 1–23, 127–143.

[45] Heft, i. m., 1–30.

[46] Jean Piaget: *The Origins of Intelligence in Children*. New York, International Universities Press, 1952. 37–69.

[47] Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 180–181, 239.

[48] Richard C. Atkinson – Richard M. Shiffrin: „Human memory: A proposed system and its control processes". In: *The Psychology of Learning and Motivation*. Szerk. Kenneth W. Spence – Janet Taylor Spence, 2. sz., 1968. 89–195.

tehát modern kísérleti módszerekkel igazolta azt a gondolatot, amelyet Condillac már a XVIII. század közepén előrevetített. A gyermek kezdeti kognitív struktúrái a közvetlen, érzékszervi benyomásokból származnak, amelyekből később absztrakt fogalmak és tudatosság épül fel.

Condillac elmélete és a modern tudomány kapcsolata

Ismeretes, hogy a kognitív pszichológia már jelentősen meghaladta az empirizmus paradigmáját. Condillac gondolatrendszere ugyanakkor proto-pszichológiai jelentőségű, hiszen már a XVIII. században tematizálta a mentális reprezentációk és az észlelés kérdését.[49] A jelentősége tehát abban áll, hogy az érzékelés és tudat összefüggését a maga korában újszerűen, a későbbi pszichológiatörténeti viták előfutáraként fogalmazta meg.[50] Vigotszkij elmélete ehhez képest tágítja a horizontot: rámutat, hogy az asszociációk és a tudati funkciók nemcsak egyéni tapasztalatokból erednek, hanem a társas közegben, a nyelv és a kulturális interakciók révén alakulnak ki. Míg Condillac hangsúlyozta az érzékszervi tapasztalat alapvető szerepét a tudat kibontakozásában, Vigotszkij a társas–kulturális dimenziót adta hozzá, így az ő elmélete inkább kiegészíti, semmint felülírja Condillac meglátásait.[51] Bár a modern pszichológia és idegtudomány már nem vallja, hogy a tudat kizárólag ezekből épülne fel, Condillac elmélete mégis megelőlegezi azt a szemléletet, amely az élményeket, a környezeti ingereket és a tanulást az emberi kogníció meghatározó tényezőinek tekinti.[52] Az érzékszervi asszociációk nemcsak elvont pszichológiai konstrukciók, hanem valós idegrendszeri átalakulásokat is kiváltanak. A VR és testkép-kutatások megerősítik, hogy a multiszenzoros integráció kulcsfontosságú az én-tudat kialakulásában.[53] A modern kognitív pszichológia ezt a szemléletet követi, amikor az én-tudat kialakulását a szenzoros és asszociatív agyterületek együttműködésével magyarázza. Condillac gondolatmenete – mely szerint az egyes érzékekből kiindulva az ember fokozatosan alakítja ki kognitív képességeit – egyfajta előhírnöke a modern multiszenzoros integrációs kutatásoknak.[54]

Condillac munkássága már a saját korában élénk vitákat váltott ki. A felvilágosodás empirista irányzatainak követői, például a francia *Idéologistes* csoport közvetlen inspirációként tekintettek rá, míg a racionalista hagyomány képviselői, különösen Kant, hevesen kritizálták reduktív érzékelésfelfogását. A XIX. században az angolszász empirista–asszociációs pszichológia alakjai részben átvették

[49] George A. Miller: „The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information". *Psychological Review*, 63. évf., 2. sz., 1956. 81–97.

[50] Silvio Ionta – Roger Gassert – Olaf Blanke: „Multisensory and sensorimotor foundations of bodily self". *Frontiers in Psychology*, 2. köt., 2011. 1–8. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00383; Pléh, 2008, 114–116.

[51] Vigotszkij, i. m., 1967.

[52] Pléh, i. m., 2008. 112–115.

[53] Henrik H. Ehrsson: „The experimental induction of out-of-body experiences". *Science*, 317. évf., 5841. sz., 2007. DOI: https://doi.org/10.1126/science.1142175

[54] Emmanuelle Dionne-Dostie – Natacha Paquette – Maryse Lassonde – Anne Gallagher: „Multisensory integration and child neurodevelopment". *Brain Sciences*, 5. évf., 1. sz., 2015. 32–57. DOI: https://doi.org/10.3390/brainsci5010032.

és rendszerezték Condillac alapgondolatait, ugyanakkor hangsúlyozták a bonyolultabb pszichológiai törvényszerűségek szerepét is. A kísérleti pszichológia felemelkedésével Condillac neve egyre inkább egyfajta genealógiai és az adott diszciplínát (ön)identifikáló hivatkozási alappá vált, a pszichológia előtörténetének részeként jelenve meg.[55] A XX. század második felében azonban újra felfedezték az érzékelés filozófiai és pszichológiai diskurzusaiban, különösen az érzékszervi integráció és a nyelv természetes eredetének vizsgálatában. Condillac recepciója tehát meglehetősen hullámzó volt: egyszerre inspiráló, vitatott és időnként feledésbe merülő, de mindvégig újraértelmezhető hivatkozási pont maradt.[56] A filozófia- és pszichológiatörténeti recepció azt mutatja, hogy Condillac művei nem lezárt dogmaként, hanem rugalmasan újraértelmezhető gondolati forrásként vannak jelen a tudománytörténetben. Egyszerre állították kihívás elé a racionalizmust, és előlegezték meg a későbbi empirista, asszociációs vagy éppen fejlődéslélektani megközelítéseket. Ez a kettősség, illetve a sajátos történeti beágyazottság teszi ma is izgalmas olvasmányokká proto-pszichológiai traktátusait. Condillac öröksége így nem pusztán egy XVIII. századi empirista gondolkodóé, hanem egy olyan intellektuális hagyományé, amely újra és újra előkerül, amikor az emberi tudat eredetét, természetét és határait próbáljuk megérteni.

DE Irodalom-, Kultúra- és Nyelvtudományok Doktori Iskola
viragkiskormos@gmail.com

[55] Boring, i. m., 1929/1950. 120–123.
[56] Pléh, i. m., 2008. 292–295.